

SASANI KÜLTÜRÜ VE İSLAM'IN ÇATIŞMA ALANI: İRAN

THE LAND OF CONFLICT BETWEEN SASSANID CULTURE AND ISLAM: IRAN

Doç. Dr. Şadi AYDIN

Mevlana Üniversitesi, Mevlana Sosyal Araştırmalar Merkezi
Konya/TÜRKİYE, E-mail: tayyaraydin@yahoo.com

MAKALE BİLGİSİ	ÖZET
<p>Makale Geçmişi: Geliş: 29 Ağustos 2018 Kabul: 9 Eylül 2018</p>	<p>Bugün İran'ın Ortadoğu'da güçlü bir biçimde bulunması ve özellikle Irak ve Suriye'de ısrar etmesi basit bir hadise değildir. Sasani jeopolitiği bugün Şii/İran jeopolitiğine dönüşmüştür. Sasanilerin başkenti meşhur Medayin şehri bugün Bağdat civarında olmakla birlikte ehl-i beyt imamlarının da birçoğunun Irak'ta bulunması bu coğrafyayı İran için daha da önemli bir hale getirmektedir. Tarih boyunca siyasi bir coğrafya olan Irak ve Ortadoğu toprakları bugün de siyasi oyunların sahnesidir. Kanuni Sultan Süleyman'ın 1534'te Bağdat'ı fethetmesiyle birlikte Irak Osmanlı hâkimiyeti altına girdi. Bu zaman dilimi içinde kendi iç karışıklıklarıyla uğraşan ve genel itibarıyla aradaki birkaç küçük istisnai dönem dışında İslam sonrasında Türk hanedanlar tarafından idare edilen İran, Bağdat'ı yeniden ele geçirebilmek için bazı küçük girişimlerden başka bir çabaya malik olamamıştır. İran'ın, tarih boyunca kuzeyde Turanlılar/Türkler ile çokça kavgaları olmuştur. Batıda Rumlarla mücadelede bulunmuş, hususen VII. asırda bu mücadeleler sonucunda yorgun düşmüş, neticede, görmezden geldiği ve kıymet vermediği Arap/İslam fetihleri sonucunda 450 yıllık Sasani imparatorluğu hak ile yeksan olmuştur. Elbette, maddi varlığını bu fetihler neticesinde kaybeden İran, Sasani/Fars ruhunu bir şekilde canlı tutmayı başarmış ve bugün o ruh eski Sasani coğrafyasını uyandırmaya çalışmaktadır.</p>
<p>Anahtar Kelimeler: Fars Kültürü, İran Tarihi, Sasaniler, İslam, Şiilik.</p>	
<p>DOI: 10.26809/joa.2018445556</p>	

ARTICLE INFO	ABSTRACT
<p>Article History: Received: 29 August 2018 Accepted: 30 September 2018</p>	<p>The emergence of Iran as a powerful state in the Middle East and especially its relations with Iraq and Syria is not so usual politics. The Sassanid geopolitics has now been transformed into Shiite/Iranian geopolitics. The existence of popular Sassanid capital of Median near Baghdad and the presence of many Ahl al-Bayt imams in Iraq make this region of crucial importance for Iran. Throughout history, Iraq and the Middle East has been a politically vital region and today also it is at the centre-stage of political developments. After the conquest of Baghdad by Suleiman the Magnificent in 1534, Iraq came under control of the Ottoman Empire. Except at the time of some internal instability and few exceptions, Iran was not able to retake control of Baghdad as its regional political ambitions were kept in check by the Turkish powerbase. Iran has a long history of fighting wars with Turans/Turks in the north. In the west, Persians continuously clashed with the Romans. The relentless violent conflicts with the Romans, especially in the 7th century, exhausted the Persians which eventually resulted into the conquest of 450</p>
<p>Keywords: Persian Culture, Iranian History, Sassanids, Islam, Shiism.</p>	

DOI:

10.26809/joa.2018445556

years old Sassanid Empire by comparatively less powerful and unexpected Arabian-Islamic forces. However, even after losing monetary wealth and much of its riches due to these wars, Iran somehow has been able to keep the Sassanid/Persian legacy alive and now it is trying to reclaim the old Sassanid geography.

1. GİRİŞ

Bugünkü Türkiye'nin İran ile ilişkileri oldukça eskidir ve şimdiki yaşam coğrafyasının çok daha ötesinde İran-Turan hududundadır. Karşılıklı etkileşimin her nedense hep İslam sonrası olduğu kanısı hâkimdir, hâlbuki bu doğru bir tespit değildir. Birkaç bin yıllık bir ilişki ve etkileşimden bahsetmek mümkündür ancak bunun delil ve vesikalarla ortaya konması kolay değildir. Zira bugün her iki taraftan bakıldığında siyasi birtakım anlayışlar belki de anlamsız korkular her iki ülkenin bilim insanlarının zikredilen konularda cesur araştırmalar yapmasına engel olmaktadır. İran'da Türkoloji araştırmalarının tarihi henüz yenidir, Türkiye'de İran araştırmaları tarihi daha eski olmasına rağmen oldukça sınırlıdır. Mesela; Türkiye'de İslam öncesi İran tarihi ile ilgili telif ve tercümelemlerin bulunmayışı çok ilginçtir. Bu gibi durumlar her iki taraf için de bir nokta-ı zaaf teşkil etmektedir. Kısacası binlerce yıl birbirlerine komşu coğrafyada yaşamış, akraba toplulukları kendi bünyesinde bulundurmuş, birbirlerinin topraklarında devletler kurmuş, birbirlerinin dillerini konuşmuş, bu dillerde eserler vermiş hatta bu dil ve edebiyatların yaygınlaşmasına önyak olmuş iki milletin bugünkü nesilleri birbirlerinin geçmiş ve yakın tarih, coğrafya, edebiyat ve sanat hadiselerinden habersiz yaşamaktadırlar. Bu makalede İran'ın İslam öncesi Sasani kültüründen bazı kesitler sunulmakla birlikte İran'ın İslamlaşma süreci ve bu süreçte yaşanan bazı kültürel çatışmalar ele alınarak bunların İran jeopolitiğindeki yeri değerlendirilecektir. Bu konudaki Türkçe ve Farsça araştırma ve kaynakların yetersizliği çalışmamızı kaynakça bakımından sınırlandırdığı gibi daha derin analiz ve tahlillerin de önünü almaktadır. Mevcut çalışmalar özenle gözden geçirilerek oluşturulan bu derleme makale umuyoruz ki sahanın boşluğunu tespitinde fayda sağlar ve araştırmacıları güncelliğini sürekli koruyan bu konuda çalışmaya sevkeder.

2. SASANİLERDE DİN VE DİN ADAMLARI

Sasanilerin idari teşkilatında dikkati çeken noktalardan biri, vezirlik kurumu ile dini kurumların birbirleriyle çok yakın bağlantısının bulunması ve hatta iç içe olmasıdır. Bazen dini kurumun vezirlikten önde geldiği bazen de vezirlik kurumunun yerine geçtiği görülmektedir.

Sasaniler devrindeki din adamları “mag” olmalarıyla şöhret sahibi idiler. Bunlar ateşkedelerde dini ibadetleri yapıyorlardı. Her bölgede din adamlarının başkanlığında “Magopak” bulunuyordu. Tüm ülkedeki din adamlarının genel başkanlığını yapan şahsa ise “Magopatan-ı Magopak” veya “Mubedan-ı Mubed” deniliyordu. Bu şahıs aynı zamanda Zerdüşti din adamlarının başkanı idi. Kadı'l-Kudat'tan önde idiler. Özellikle IV. ve V. yüzyıllarda şahtan sonra devletin en üst makamına sahiptiler. Adli işler de din adamlarının elindeydi (Ahmedov, 2001: 17-18).

İran denilen coğrafi bölgeye yerleşen Farslar, kurdukları devlet ve hanedanlıklarda her zaman dini bir uygulamada bulunmuş ve bunu istekleri doğrultusunda kullanmışlardır. Bazen din perdesi altında şiddetli baskı uygulanmış bazen de hafifletilmiş, hoşgörülü anlayış biçimi sergilenmiştir. Sasanilerin kabilelerini imparatorluk seviyesine kadar taşımalarında dinin etkisi görülmektedir. Bunu Sasan ve Erdeşir sülalesinin din adamları ve uyguladıkları dini politikadan görmekteyiz.

Sasani Dönemi'nin din anlayışı ile ilgili Bernard Lewis şöyle demektedir: “Pers krallık kuramı temelinde diniydi. Partlar'ın aksine Sasaniler bir tür devlet kilisesi yaratmışlardı. Bu

kurum kraliyet iktidarını kutsuyor, sosyal ve politik yaşamda aktif rol alıyordu. Bunu çok iyi düzenlenmiş ve başında bir tür başrahibin bulunduğu bir hiyerarşi uyguluyordu. Başrahip sadece dini değil dünyevi otoriteydi. Toprakları ve ayrıcalıkları vardı. Ruhban sınıfın yüksek düzeylerinde olanlar aynı zamanda aristokrasidindiler ve böylece bir tür *noblesse de robe* (cübbe soyluluğu) oluşturmuyorlardı.” İran coğrafi bölgesinde din-siyaset ilişkileri eski ve yeni asırlar boyunca sürekli-çaplı bir yapıya sahiptir. İslam'dan önceki İran coğrafi bölgesi, din-siyaset ilişkilerinde sıcak bir görünüm arz etmekte, din, sultanın ya koruyucusu olarak mevcut statükoyu desteklemiş ya da mevcut statükoya karşı yapılan devrim unsuru olmuştur.

Dolayısıyla İran coğrafi bölgesinin dini hareketlerin merkezi halinde olan bir coğrafya olduğu anlaşılmakta ve bu nedenle genel anlamıyla bir dini baskı söz konusu olmuştur. Sasani Dönemi'nde eski tarihi dinlerden olan Zerdüştlük İran coğrafyasında yaşayan Farsların dini olmuş, zorba yönetimin koruyucusu olarak da kurumlaşmıştır.

Farsların İslam'dan önce kurdukları son devlet olan Sasanilerin resmi dini Zerdüştlük olmuştur. Yeni din devletin resmî dini olunca yaygınlaşmaya başlamıştır. Yaygınlaşma sürdükçe Zerdüştlüğün hiyerarşik biçimde örgütlenerek bir devlet kurumu niteliği kazanmıştır (Ahmedov, 2001: 19-20). Dr. Ali Şeriatî, Sasani döneminde mubedler, Zerdüşti din adamları ne yaparlardı, sorusuna yanıt olarak; “Onlar da din vasıtasıyla insanlar arasındaki ayrımı, sınıfların birbirine kapalı ve ayrı oluşunu yasallaştırmak, haklı göstermek, gerekçe bulmak için çalışıyorlardı” ifadesini kullanmaktadır.

Araştırmacılarından bazıları bunu “dinsel hoşgörüsüzlük” olarak nitelendirmektedirler. Rafael Blaga bu konuda şöyle söylemektedir: “Dinsel açıdan incelediğinde İran'ın tarihi, dinsel hoşgörüsüzlük tarihi olmuştur. Bu dinsel hoşgörüsüzlüğün temelinde, devletin çeşitli dinlere karşı münasebette taraf tutması, birini benimseyerek resmî edışı ve dolayısıyla öteki inançları da gayri resmî inançlar olarak yok etmeğe girişmesi yatmaktadır. Bu dinsel hoşgörüsüzlük geleneği (m.ö. 464-331) İrani Akameniş devletinin Zerdüşt dinini devletin resmî dini yapması ile başlamıştır. İrani Partlar (Eşkaniler) Zerdüşt dininin yeniden canlanmasında rol oynamışlarsa da esasen İrani Sasani Devleti'nin kuruluşu ile (m. 226) İran tarihinde ilk kez olarak diğer inançlara, Musevilik, Budizm, Hıristiyanlık ve Maniciliğe sistematik baskılar yapılmaya başlanmıştır. Bu dönemde devlet ve din arasında güçlü bağlar kurulmuş, tam dinsel bir hiyerarşi icat edilmiş, din adamları ve örgütlenmeleri, ülke ve devletin bütünü dini ve din dışı işlerine karışmaya başlamışlardır.”

Özellikle, Sasani zamanında Zerdüşt din adamları büyük kudret ve nüfuza, sınırsız yetkilere sahip idiler, onların zamanlarında devlet kademelerinde önemli mevkilere sahip olması *devlet içinde devlete sahip olduklarını* göstermektedir (Ahmedov, 2001: 20-21). Sasaniler, toplumda dini kurumlaştırmaya, onu ülkenin her tarafına yaymaya çalışmış ve bu dini anlayış biçimlerini halk üzerinde egemenliklerini meşrulaştırmak için kullanmışlardır. Bernard Lewis bu konuyu şöyle açıklamaktadır: “Part hanedanı, Sasani hanedanının kurucusu ve Zerdüşt inancını yeniden diriltten Erdeşir (m. 226-240) tarafından devrildi. Zerdüştlük artık İran'da devlet dini ve egemenliğin, toplumun ve hükümetin bir parçası olmuştu. Bu nedenle, tarihte devlet baskısıyla din sınıfı ve hiyerarşik din adamlığı oluşturan ve karşıt inançların saptanması ve bastırılmasıyla ilgilenen ilk devlet dini sayılabilir. Sasanilerin bu uygulamaları bu bakımdan hem Part seleflerinin hem de imparatorluk Roma'nın geniş hoşgörüsüyle önemli bir çelişki oluşturmaktadır.”

Sasani Devleti'nde, ruhanilerin hem yönetim hem halk üzerinde etkili olduğu görülmektedir. Bir bakıma, devleti yönetenler din adamları olmuştur dersek yanılmayız. İster idari isterse sosyal tabakalara baktığımızda, ruhaniler her zaman ilk sırada görülmektedir. Bu da onların ülkede önemli bir mevkie sahip olduğunu göstermektedir.

İslam'dan önceki Sasani Dönemi'nin din anlayışını Dr. Şeriatî şöyle açıklamaktadır: “Sasani Dönemi'nde din doğrudan doğruya toplumda hâkim durumda idi. Sasani hükümdar ve şehzadeleri Mecusî din adamları ve tapınaklara bağımlı idiler.” Din adamlarının başkanı olarak addedilen “Mubedler Mubedi” dindar toplumun liderliğinde bulunuyor ve Şah tarafından atanıyordu. Fakat kendisinin Şah'ın iradesinde ciddi nüfuzu vardı ve bazen gerekli olduğunda Şah'ı azledebiliyor, yerine aynı sülaleden başka birisini Şah yapabiliyordu.

Böylece din adamlarının ülke yönetiminde çokça yetkilere sahip oldukları ortaya çıkmaktadır. Nitekim dini yetkileri elinde bulunduran, “Mubedler'in başkanı yani Mubedler Mubedi” ünvanıyla başkentte ülkenin birinci şahsı idi ve sınırsız derecede yetki sahibi idi, kaydedildiği gibi Sasani şahlarından yüksek idi. Hatta öyle bir nüfuz sahibi oldular ki onlara göre; eğer bir şey hakkında din adamlarının açıklaması yok ise bu meşru ve doğru değildir” (Ahmedov, 2001: 22-23).

3. İSLAM'IN İRAN'A GELİŞİ

İslam orduları, İslam dini Arabistan'da yayıldıktan sonra komşu ülkelere yapılan davetler ve akabinde gelen fetih hareketleri çerçevesinde, Sasani Devleti'nin sınırları içerisindeki topraklara hücum etmişlerdir. Sasani topraklarına yapılan fetih hareketleri birkaç aşamada gerçekleştirilmiştir.

İlk başlarda küçük çapta savaşlar meydana gelmişse de Sasanilerin yenilmesine ve tarihten silinmesine neden olan savaşlar, m. 634 yılından sonradır. Halid b. Velid komutasındaki küçük ve bölge halkından toplanmış bir kuvvet ile Hire üzerine yürümüş ve zafer elde etmişti. Bu kesin başarı, Arapları yeni teşebbüslere sevk etmiştir. Böylece Sasani-Arap savaşları başlamış oldu. Tarihe *Köprü* savaşı diye geçen bir harp vuku bulur ki bu savaşta Araplar yenilgiye uğrayarak duraklarlar. Köprü savaşından sonra *Beveyb*'de Sasani orduları yenilgiye uğrarlar.

Sasani hükümdarı III. Yazdigird kumandası altındaki Sasani kuvvetleri Araplara karşı bir taarruz için kısa bir zamanda teşkilatlandılar. İslam ordularının komutanlığında Sad b. Ebi Vakkas bulunmaktadır. Sasani ordusunun komutanlığını ise Rüstem yapmaktadır. Hicrî 15-16/m. 637 yılında meydana gelen ve *Kadisiye* savaşı olarak tarihe geçen bu savaşta Sasani ordusu ağır bir şekilde yenilgiye uğrar. Müslümanlar Sasanilerin başkenti Medain'i ve arkasından bütün Irak'ı alırlar.

Kadisiye Savaşı'ndan sonra Sasani ordusunu bir daha toparlanamayacak duruma düşüren hicrî 20/miladî 642 yılında yapılan *Nihavend* savaşıdır. Bu savaş ehemmiyetli ve şiddetli olduğu için buna “Fethu'l-Fütuh” ismi verilmiştir.

400 yıldan fazla geçmişe sahip olan Sasani İmparatorluğu kısa zamanda Araplara yenilmiştir. Bundan sonra Sasani hâkimiyetine dâhil olan bölgeler İslamlaşma sürecine girmişlerdir (Ahmedov, 2001: 56-58).

Arapların komşu olduğu Sasani Devleti'nin merkezi Bağdat'ın biraz güneyinde, Dicle'nin doğusunda ve batısında kurulan, büyük bir şehir olan Medayin idi.

Sasani/Fars ve Arap ilişkileri İslam'dan çok öncelere dayanmaktadır. Bu ilişkileri birkaç kısma ayırabiliriz. Birincisi, doğal komşuluktur, Sasani İmparatorluğu ve Arabistan tarihi olarak sınırdışıdır. İkincisi, siyasi ilişkidir. Sasaniler, Güney Arabistan'da hâkimiyet sürmüşlerdir. Üçüncüsü, Güney Arabistan'daki siyasi hâkimiyete bağlı olan sosyal-ticari ilişkilerdir. Sasani Devleti'nin kuruluşundan yıkılışına kadar devam eden süre zarfında Sasaniler/Farslar ve Arabistan Arapları bazen barış bazen de savaş halinde yaşamışlardır.

Yemen'deki Fars-Arap ilişkilerinden bahseden Taberi, Sasani şahları tarafından Yemen'e atanan valileri ve önemli olayları zikretmektedir. Güney Arabistan/Yemen İslam devrine kadar Sasanilerin bir eyaleti olarak kalmıştır (Ahmedov, 2001: 51-53).

Sasaniler, Farsların eski çağlardan, İslam'a kadar oluşturdukları devletlerin, kültürlerin, inançların toplandığı bir merkezdir. İslam'ın ortaya çıkmasından birkaç yıl sonra Sasani toprakları fethedilmiştir. Araplarla, daha önceden var olan komşuluk ilişkileri bu defa Müslüman olan Arapların hâkimiyeti altında yeni bir döneme girmiştir.

Sasani/Farsların İslamlaşma süreci uzun sürmekle birlikte birçok problemin de ortaya çıkmasına neden olmuşlardır. Bu problemlerin başında Farsların Şiîliğe olan taraftarlıklarıdır (Ahmedov, 2001: 1-2).

4. İRANLILARIN ŞİİLİĞİ

Farsların Şiîliği kabul etmelerinin nedenlerini siyasi, ekonomik, dini, psikolojik vs. şekilde açıklamak mümkündür. Siyasi bir nedenle kabul edilen Şiîliğin sebebi araştırmacılara göre şöyledir; “Şiîlik, siyasi bir temele dayanmakla beraber bu temel daha ziyade Arapların on yıl gibi kısa bir müddette Sasani İmparatorluğunu çökertmesi ve koca İran ülkesinin tamamıyla Arap hâkimiyeti altına girmesinden duyulan his üzerine kurulmuştur.” Böylece Şiîliğin siyasi bir tepki hareketi olması savunulmaktadır. Diğer önemli bir husus ta Arapların Arap dilini, kültürünü ve dinlerini Sasani topraklarına getirmeleri, fakat Farsların kültürü ortadan kalkmamış ve ölmemiş, aksine Araplar üzerinde etkili olmuşlardır.

Şiîliğin, İran coğrafi bölgesi ve Farslar arasında yayılmasını bu konu üzerinde araştırma yapan Y. Nesiryan şunları belirtmektedir: “Şia'nın İran'da yayılmasının muhtelif sebepleri vardır ki, hepsi sebep yönünden beraber değildir. Hz. Ömer eliyle İran milleti ve memleketine giren İslam kültürleri şunlardan ibaretti: Tevhit, müsavat ve beraberlik. Toplum arasındaki imtiyazı kaldırmak ve insani sıfatları geliştirmek, bencillik ruhunu ortadan kaldırmak ve her insan ferdinin namusunu, canını ve malını korumaktır. Müslümanların halifesinin o devirde İran'la muharebesinin sebebi, İslam'ı ve tevhidi geliştirmekten başka bir şey değildir. Onun kastı kendi saltanatını geliştirmek ve dünya malını elde etmek değildir. Hz. Ömer devrinde yapılan fetihler sonucu Sasani Devleti'nin yıkılmasını ve bu nedenle devletlerinin yok olmasının suçlusu olarak Hz. Ömer gösterilmektedir. Böylece milli bir tepki ortaya çıkar ki, bu Fars milli duygularının ne kadar güçlü olduğunun göstergesidir.”

Farsların Hz. Ömer hakkındaki olumsuz düşüncelerini E. Browne siyasi bir sebebe bağlamaktadır. Ona göre; “Farsların, Ömer b. El-Hattab'a düşman olmalarının sebebi; onun Ali ve Fatıma'nın haklarını gasbetmiş olması değil, tersine İran'ı fethetmesi ve Sasani hâkimiyetine son vermiş olmasıdır” (Ahmedov, 2001: 72-73).

Bu konuda Bediüzzaman Said-i Nursî şöyle demektedir; “Şia-i hilafet, ağraz-ı siyaset içine girdiği için garazdan tecavüzden kurtulamıyorlar, itizar hakkını kaybediyorlar. Hatta “La-li-hubb-i Ali bel-li-buğz-i Ömer” cümlesine mâsadak olarak Hazret-i Ömer'in eliyle İran milliyeti ceriha aldığı için intikamlarını hubb-u Ali suretinde gösterdikleri gibi Amr İbnü'l-As'ın Hz. Ali'ye karşı hurucu ve Ömer İbn-i Sâd'ın Hz. Hüseyin'e karşı feci muharebesi, Ömer ismine karşı şiddetli bir gayz ve adaveti Şialara vermiş” (İttihad, 1995: 17-18).

İranlılara göre; son Sasani padişahının kızı Şehrbanu diğer İranlı esirlerle birlikte Hz. Ömer'in huzuruna getirilmiştir. Hz. Ömer, diğer esirler gibi onun da pazarda satılmasını istemiş fakat Hz. Ali buna mani' olarak; soyluların ve padişah ailesinin baş açık pazarlarda dolaştırılmasının edebe aykırı olduğunu söylemiştir. Neticede taksimat yapılmıştır ve Şehrbanu Hz. Hüseyin'e verilmiştir. Böylece Hz. Ali hanedanı ile Sasani ailesi birleşmiş ve bu vesileyle Sasani ailesi peygamberle akraba olmuştur. O halde Sasani kanı taşıyan bu aile İran ülkesine meşru olarak hükmedebilirdi. İranlıların inancına göre; İmam Zeynelabidin bu evlilikten

doğmuş ve tabiatıyla diğer imamlar da bu nesepten yürümüştür. Bu durum, “İranlıları, Sasani Hanedanı soyundan olmayan idare edemez” inancına muvafık gelmekle birlikte İran’a daha sonraları hükmetmek isteyen başka hanedanlar mutlak surette nesebini Sasani’ye dayandırma gayretinde bulunmuştur (İranşehr, 1320: 43).

Farslar arasında İslam’ın süratle yayılmasını sağlayan sebeplerden diğeri, bu mağlup halkın, milli ve siyasi şuurudur. Onların bu yeni dinin sancağı altında toplanmalarını sağlayan bu şuur, Hz. Ali’nin oğlu Hüseyin’in, Sasani Hanedanı’nın son padişahı olan Yezdigird’in kızı Şehrbanu ile evlenmesi sebebiyle teşekkül etmiştir. Zira Farslar, Hz. Hüseyin’in çocuklarını eski meliklerinin varisleri sayıyorlardı. Bu milli şuur, bir yönden Hz. Ali ile Farsların ilişkilerini, diğer yönden de Şia mezhebinin İran’da meydana çıkmasının sebebini açıklamaktadır (Ahmedov, 2001: 77).

Bu ruhun telkinleri dolayısıyla ki İranlılar millî gururlarından ötürü Makedonyalı İskender’i Dara’nın soyundan saymakla birlikte Şîi imamlarını da Sasanilerin son padişahı Yezdigird’in kızı Şehrbanu’nun çocukları olarak tanırlar. Bu ruh, kendilerine hükmeden her padişahın soyunu mutlaka Sasanilere ulaştırmaya zorladı. İşte bu ruhun kuvvet ve bereketi sayesinde ki İran milleti İslam dinini kabul ettikten ve manevi esaret altında birkaç yüzyıl geçirdikten sonra İslam’ı kendi ahlak ve ruh anlayışı ile benimsedi böylece yüksek bir İran İslam’ı düşüncesine sahip oldu (İranşehr, 1320: 9).

İskender İran’ı istila edince müdafadan aciz kalan İranlılar utançlarını saklayabilmek ve izzetlerine inen darbeleri gizleyebilmek için bazı efsaneler uydurmak suretiyle İskender’i İran padişahı Daryuş’un neslinden saydılar. Öyleki Firdevsî de Şehname’inde onu Dara’nın evladı olarak naklederken şöyle der; Dara, Filip’i mağlub edince kızını istedi ve kendisiyle İran’a getirdi fakat birkaç gün sonra geri gönderdi. İşte aslında İskender bu kızdı doğmuştur (İranşehr, 1320: 23-24).

Arap kılıcı İranlıları İslam’ı kabule zorlayınca ve Sasanilerin son padişahı III. Yezdigird ölünce İranlılar eski saltanatlarını ve geleneklerini yaşatmak noktasında ümitsizliğe düştüler. İranlıların çoğu yeni dini kabul ettiler ve Zerdüştiliği terk ettiler. Zerdüştlükten vazgeçmek istemeyenler bütün zorluklarına rağmen dağlara ve ovalara sığınmakla beraber bazıları da Hindistan’a kaçtılar (İranşehr, 1320: 29).

Şîilik, Hz. Muhammed’in (s.a.v.) yaşadığı sürece söz konusu olmamıştır. Aynı durum ilk iki halife dönemi için de geçerlidir. Hasan Onat bu konuda; “Şîilik fikri hicri I. asrın ilk çeyreğinde özellikle kölemen denilen kişiler -Arap kökenli olmayanlar- arasında Mehdiye, Visaya ve Ric’a fikirleri şeklinde yayılmaya başlamıştır. Hicri II. asırda ise, bu fikirler Hz. Ali’ye (r.a.) bağlandı ve bunun ardından eski Sasani kültürüyle birleşerek Şia denilen bir grup karşımıza çıktı” demektedir. Ancak üçüncü halife Hz. Osman (r.a.) döneminde Yahudi Abdullah b. Sebe’nin art niyet taşıyarak İslamiyet’i kabul etmesi Şîilik davasının başlangıcı olmuştur.

Şîi kaynaklarına göre, Abdullah b. Sebe Yahudi imiş, Müslüman olmuş, Hz. Ali’yi (r.a.) savunmuş, onun imam olduğunu söyleyen ilk kişi olmuş, onun imam olmasını kabul etmeyenleri kâfir olarak görmüş ve ilk üç halifeye açıkça küfretmeye başlamıştır (Hasan, 2002: 52). Şia’nın doğuşu hakkında görüş serdetmek durumunda kalan araştırmacıların büyük bir kısmı onun Hz. Osman devrindeki fitne hareketleriyle birlikte tarih sahnesine çıktığını ileri sürmüşlerdir. Büyük müsteşrik Wellhausen de bu görüşte olanların arasındadır. Bunlara göre, fitne hadisesinde ön planda olduğu ileri sürülen Abdullah b. Sebe’ye uyanlar Şia’nın çekirdeğini oluşturmaktadırlar. (Onat, 1989: 124)

Şia mezhebi, İslam’da ilk siyasi harekettir veya Şia mezhebi, eski Sasani kültür ve uygarlığının İslam’a karşı bir tür ayaklanmasıdır (Hasan, 2002: 57).

Bir kısım kimseler, Şiîliğin kaynağını Hıristiyan ve Yahudilik gibi semavi dinlerde aramışlardır. Philip K. Hitti, Şia ile Hıristiyanlık arasında benzerlik bulur. Bu benzerlik şu zaviyedendir; Hz. Ali ve çocuklarının masum imamlığı Roma Katolik Kilisesi'nin Sen Peter ve onun yerini alanlara karşı gösterdiği bağlılık arasındadır.

Mısırlı tarihçi Ahmed Emin'in Şia üzerindeki farklı kaynakların etkilerini anlatan şu cümleleri mühimdir; "Yahudi, Hıristiyan ve Mecusi gibi unsurların İslamiyet'e girmeleri ile Şia yeni bir mahiyet almıştır. İslamiyet'i kabul eden bütün bu milletler, her biri Şia'yı kendi dininin boyasıyla boyamıştır. Yahudi Şia'yı Yahudi boyasıyla, Hıristiyan kendi boyasıyla, diğerleri de ayrı bir boyayla boyamışlardır. Bunlardan İslamiyet'e girenlerin en çoğu Farslar olduğu için onların Şiîliğe tesiri daha çok olmuştur."

İbn Hazm (456/1064), Şiî fırkalardan Keysaniye'yi anlatırken Yahudilerin yolunda gittiklerini söyler. Şiî inançlı Nevbahtî (310/922), Sebeiyye fırkasını anlatırken çok açık bir şekilde "Rafiziliğin aslı Yahudilikten alınmıştır" der. Bağdadî (429/1037) ise Yahudilerdeki tenasüh inancına işaretle İslam fırkalarından aynı inancı savunanları sayar. Sebeiyye fırkasını anlatırken de şöyle der: "Sonra Küfelilere Tevrat'ta her nebinin bir vasisi bulunduğunu, Ali'nin Muhammed (a.s.)'ın vasisi, Hz. Muhammed (a.s.)'ın, nebilerin en hayırlısı oluşu gibi Ali'nin de vasilerin en hayırlısı olduğu hususlarının bulunduğunu Abdullah b. Sebe söyledi (Bedir, 1995: 58-60)."

Şiîler, ehl-i beyti ve özellikle Hz. Ali'yi (r.a.) savunmalarının nedenlerinin kanıtlanması gerektiğine inanmaktadırlar. Bu nedenle de temel kaynak olan Kuran-ı Kerim'e yöneldiler. Ancak savundukları fikirlerle ilgili hiçbir ayet-i kerime bulamadıkları için Kuran'ın tahrif edildiğiyle ilgili rivayetler uydurmaya ve Kuran'da eksiklik olduğunu iddia etmeye başlamışlardır. Bu konuda birkaç kitap yazmışlardır ki; Şiî Allame Hüseyin b. Muhammed Takî'n-Nuri et-Tebrisi'nin "Faslu'l-Hitab fi İsbati Tahrifi Kitabi Rabbi'l-Erbab"ı bunlardan birisidir.

Daha doğrusu, Şia'nın iddiasına göre, Kuran'ı yazmak için Hz. Osman'ın (r.a.) görevlendirdiği grup kötü niyetle bazı süreleri gizlemiştir. Şia bu eksik süreleri ortaya çıkardığını iddia etmektedir. Bu eksik süreler ise Hz. Ali'yi (r.a.) öven ayetleri ihtiva etmektedir.

İlk defa, Şia arasında dolaşan bu sürelerden birisini Garcin De Tassy ve Mirza Kazım Beg "Journal Asiatique" dergisinde yayınlamışlardır. Günümüzde de Hindistan'daki Banlibo kütüphanesinde mezhepsel yorumları ihtiva eden sonradan ilave edilmiş ayetleri içeren bir Kur'an nüshası bulunmuştur. Şiîlerin Kur'an'a ilave ettikleri süreleri, Glair Tisdall "The Moslem World" adlı kitabında İngilizce olarak yayınlamıştır. Şia âlimleri arasında bu görüşleri reddedenler de bulunmaktadır (Hasan, 2002: 59-60). Ehl-i sünnet ile Şia arasındaki temel ayrılık gerçekte ve başlangıçta ne itikadî ne de fikhîdir; aksine siyasiyedir. Şayet zamanla Şia siyasi anlayışını itikadî bir temele oturtma yönüne gitmemiş olsaydı büyük ihtimalle, siyasi ayrılıklar iki kesim arasındaki farklılığı derinleştirmeyecek, olsa olsa siyasi alanda birbirlerini yanlışlayan düzeyde kalacaktı. Ancak Şia'nın yönetimle ilgili anlayışlarını, geliştirdikleri nazariyeler çerçevesinde önce itikadî zemine oturtması, sonra da dinin merkezine yerleşmesi ayrılığın itikadî ve fikhî alana kaymasına yol açmıştır (Üzüm, 1998: 182).

İmamet konusunda dikkat edilmesi gereken konu imametın siyasi bir takım özelliklere haiz olmasıdır. İmamet'in Hz. Ali'den sonra onun soyundan geleceği, din ve dünya işlerinde söz sahibi olacağı görüşü muhtemelen İslam'dan önceki Fars/Sasani kültürünün uzantılarıdır. Örneğin Sasani Devleti'nin kurucusu olan Erdeşir'in dedesi Sasan'ın Anahita ateşgedesinde dini bir başkan olduğu, ondan sonra da Erdeşir'in din işleriyle ilgilendiği ve sonradan isyan başlatarak siyasi gücünün zirvesine ulaştığı görülmektedir. Böylece din ve devlet işlerini bir arada yürüten Sasani devlet geleneğinin, Şiî düşüncesindeki imamet dolayısıyla hilafeti de içine

alan bir kurumun varlığı söz konusudur. Diğer taraftan Sasani Devleti'nde hiyerarşik olarak süregelen şahlık kurumu da babadan oğula geçmektedir. Şîî düşüncesinde de imamet babadan oğula geçmektedir. Şîî düşünce sisteminin temeli olan bu gibi anlayış ve uygulamaların, Fars/Sasani karışımı olmasının nedeni bir kültür mücadelesinin sonucudur (Ahmedov, 2001: 83-84).

5. İRANLILARIN KİN VE İNTİKAM HİSSİ

Farslar her ne kadar İslam'ı kabul etseler de, kendi kültür zenginliklerini yaşatacak derecede güçlü bir bilince sahip olmuşlardır. Bu nedenle İslami düşüncüyü kendi kültürleri içerisinde yoğurarak Şia'yı benimsediler, onu kendi varlıklarının ve yaşamlarının bir parçası haline getirdiler. Gerçek şu ki, biz Şia'nın krallık ve bunun miras yoluyla devri konusunda Fars düşüncesinin etkisi altında kaldığına inanıyoruz. Şia mezhebi ile Fars yönetim sistemi arasındaki benzerlik gayet açıktır.

Şîî kelimciler ve tarihçilerin, son Sasani kralının kızının Hz. Hüseyin ile evlendiğini (bütün imamlar onun soyundan gelmişler) bir gerçek kabul ettikleri göz önünde bulundurulursa, Hz. Ali'nin İranlı bağlılarının hilafet ve imamete karşı tavırlarının değerlendirilmesi kolaylaşacaktır. Bazı Şîî fırkaların Hz. Ali'nin ulûhiyetine inandıkları gerçeği de, imamların peygambere haleflik konusunda kutsal hakları şeklindeki anlayışın Arabistan'a Fars/Sasani kanalıyla sızdığı teorisini desteklemektedir (Ahmedov, 2001: 83-86).

İran'da İslam'ın başlangıcından itibaren, İran topraklarının ikinci halife zamanında istila edilmesi onların gönlünde kin ve intikam fikrini çoğalttı. Bu kin ve intikam hissi ara ara ortaya çıkmakla birlikte Şia fırkasının tesisi ile iyice zahir oldu. Şîîlik bahsi, itikadî, nazari ve nakli ihtilafların yanında siyasi bir mesele idi. İranlılar memleketlerinin bir avuç çölde yaşayan çıplak Arap tarafından istila edilmesini kabul edememekle beraber, onları affedemediler ve hadiseyi asla unutamadılar. İran İslam olmasından sonra İranlıların peygamber evlatları ve Hz. Ali'ye olan muhabbetleri bilinen sebeplerin dışında elbette siyasidir. Yoksa bütün Arap kabileleri ve İslam'ın öncüleri İranlılar için aynıdır ve önceden herhangi bir ilişkileri bulunmamaktadır (İranşehr, 1320: 41).

Şîîliğin Farslar arasında yayılmasının sebebinin Barthold şu şekilde belirtmektedir: “Bu hadise, feodal kuruluşun ve büyük toprak mülkiyetinin ortadan kalkması ile alakadardır. Halifelik ve ehl-i sünnet ile mücadele de, hakikatte, altında toprak meselesinin saklandığı bir şekilden ibaretti. Böyle hallerde, Avrupa'da da olduğu gibi hükümdarlar halka istinat edip, topraksız çiftçileri “Arapların müttefiki sayılan büyük arazi sahiplerine karşı ayaklandırdılar.”

Beni Ümeyye'de Arap asabiyeti öyle idi ki, cemaatin imamı ve kadı seçiminde bu şahsın Arap olmasına dikkat ediliyordu. Muazzam Sasani İmparatorluğunu kaybeden Fars/İranlıların, Beni Ümeyye'nin tasallutu altına girmemeleri tabii bir şeydi. Kendilerini Arap'tan daha küçük kabul etmiyorlardı. Bunun için Beni Ümeyye devletinin başlangıcında gizlice ve açıkça onlarla muharebeye başladılar (Ahmedov, 2001: 75).

İranlılar içlerinde Arap istilasını hiçbir zaman hazmedemediler ve daima kin ve intikam hislerini içlerine atarak sürekli kıyam ve huruca hazır idiler. Hilafetin Muaviye'ye geçmesi ve Hz. Ali'nin şehit edilmesi, Kərbela Hadisesi, Hz. Hüseyin, ailesi ve arkadaşlarının öldürülmesi sadece Şîîlerin ve İranlıların değil bütün Müslümanların gönlünü dağidar etti. Bu olaylar İranlıların Emevilere karşı olan kin ve nefretlerini artırdı ve onların saltanatının ortadan kalkması için her türlü ittifaka hazır oldular (İranşehr, 1320: 46).

Emevilerin ortadan kalkmasında İranlıların bir asırdır besledikleri intikam hissi etkili oldu. Bir asır boyunca bu duyguyu içlerinde beslediler ve sebeplerin amade olması için gayret gösterdiler (İranşehr, 1320: 50).

Mısırlı yazar Ahmed Emin şöyle der; “Şiîliğin altında ruhların tenasühü kanaati, Allah'ın cisimleştirilmesi ve hulul fikri görülür. Bunlar İslam öncesi Brahmanlar, felsefeciler ve Mecusilerce bilinen hususlardı. Farslardan bazıları Şiîlik perdesine bürünerek Emevi devleti ile savaştılar. Hâlbuki onların içinde Araplıktan ve Arap devletinden tiksinden başka bir şey yoktu. Bu hususta Makrizi şöyle söyler; Bilmiş ol ki birçok grupların İslam inancını bırakmalarının sebebi şudur: Farsların devletleri geniş, bütün milletlerden zengin ve kendilerini hürler ve efendiler diye anarak kendilerini çok büyük, başkalarını da kendilerinin köleleri sayarlardı. Onlar Araplar tarafından devletlerinin yıkıldığını gördüler. Hâlbuki İranlıların nazarında Araplar dereceleri çok aşağı bir millettir. Devletlerinin Araplar tarafından yıkılması kaygılarını artırdı. Çeşitli zamanlarda savaşarak İslamiyet'e olan kin ve düşmanlıklarını gösterdiler. Bu yenilgilerden sonra hileye başvurmayı faydalı buldular. Onlardan bazıları İslamiyet'i kabul etmiş gibi göründü. Peygamber ailesine sevgi ve Hz. Ali'nin uğradığı mazlumluğu büyük göstererek Şiîlere kendilerini sevdirdiler. Bundan sonra Şiîlerle çeşitli yollara saparak Şiîleri de doğru yoldan çıkardılar” (Ecer, 1983: 140).

Abbasi halifeleri dönemi İslam'ın altın devridir ve İran ruhunun uyanmasını dönemidir (İranşehr, 1320: 51). Ebu Müslim Horasanî, Sinbad-ı Mecus, Yahya Bermekî'nin Abbasi halifesi tarafından öldürülmesi İranlılarda yeniden intikam hissini uyandırdı. (İranşehr, 1320: 55-57) Hülaguhan'ın sarayında mühim bir yeri olan Şiî Hâce Nasuriddin-i Tusî, Hülagu Han'ı Bağdat'ı muhasaraya teşvik etti ve hicrî 656 yılında Hülagu Bağdat'a girdi ve Abbasileri ortadan kaldırdı (İranşehr, 1320: 64-65).

Moğollar, XIII. asrın sonuna kadar İslam'a yabancı kaldılar ve idarelerindeki toplumların büyük çoğunluğunun dini olan İslamiyet'le hesaplaşmak söz konusu olduğunda önceki Sünni hâkimiyetlerinden yakınmak zorunda kalmış olan kimselere, yani Şiîler'e güvenmek temayülündeydiler. Birkaç yıl sonra, İran Moğol hükümdarlarından Olcaytu, bizzat kendi arzusu ile Şiî olacaktır. Şiîliğin Moğol hâkimiyetinden faydalanmış olabilmesinde şüpheye mahal yoktur. Aynı şekilde, Bağdat Abbasi hilafetinin yıkılması da Şiîliğe yarar sağlamıştır (Cahen, 1982: 308). Moğolların Bağdat'ta sünni halifeyi yok edip, halifenin politik gücünü pasifize etmeleri Şiîlik için bir avantaj doğurmuştu. Moğol ve İlhanlı dönemlerinde İran Müslümanlarının çoğu Sünni'dir; Bağdat, İsfahan ve Şiraz Sünniliğin kalesi konumundadır. Bu dönemlerde On İki İmam Şiîliği (İsnâaşeriyye), Nasıruddin Tusî (ö. 672/1274) ve öğrencisi Allame Hillî (ö. 726/1326) zamanında kurumsallaşmaya başlamıştır. (Kaplan, 2008: 188-189)

Şiî hareketinin tarih boyunca gelişiminde İranlıların büyük rolleri olmuştur. Özellikle XVI. yüzyıl ve sonraki yıllarda Şia İran'ın resmi mezhebi haline gelmiş, İran yayılma siyasetinde Şiîliği bir araç ve silah olarak kullanmıştır. Şiîlik ve İranlılık iç içe girmiştir” (Ecer, 1983: 141). Safevilerin aslı XIV. yüzyılda Erdebil'de şeyh Safiyüddin Erdebilî (ö. 1334)'nin kurucusu olduğu Erdebil Tekkesi'ne dayanmakta olup; ilk şeyhleri döneminde Sünni-Şafii çizgide olan tekke, Şeyh Cüneyd (ö. 1460) döneminde politikleşme ve Şiîleşme sürecine girmiştir (Kaplan, 2008: 200).

İran halkına Şiîliğin kabul ettirilmesi, kaynakların tetkikinden anlaşıldığı üzere büyük oranda zor kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Şah İsmail yirmi dört senelik saltanatı boyunca kan dökücülüğü ve merhametsizliği ile tanınmıştır. Bilhassa Sünnilere karşı takındığı zalimane tavır, onun en belirgin vasıflarından biri olmuştur. Tebriz'i aldıktan sonra ezan şeklini değiştirmiş “Eşhedü enne Aliyyen veliyyullah” şeklinde okunmasını emretmiş, buna muhalefet edenlerin yok edileceğini ilan etmişti. Sünni âlimlerin ilk üç halifeye lânet etmesi istenmiş, bunlardan direnenler öldürülmüştür. Sünni ulemanın ve evliyanın türbeleri yıkılmış, hatta kabirlerinden kemikleri çıkartılarak yakılmıştır. Âlimler öldürülmekle kalmamış, Sünni mezhebin kaynakları olduğu gerekçesiyle kitapları da yakılmıştır. Camiler pis ve bakımsız bırakılmıştır.

Sünni âlimlerden Kadı Mir Hüseyin Yezdî 1504 tarihinde, Horasan Şeyhülislamı Ahmed b. Yahya b. Muhammed b. Sadüddin Taftazanî ise 1510 tarihinde öldürülmüşlerdir. Şah İsmail 1504 tarihinde Kazerun'u aldığında Sünni ulemanın hepsini kılıçtan geçirdi. II. Bayezid tarafından 1504 tarihinde kendisine gönderilen elçinin huzurunda, Sünni bir âlimi öldürttü. 1505 tarihinde Kazvin'e gidip orada Halid b. Velid soyundan gelenleri imha etti. İçinde çok sayıda Şîî barındıran Bağdat'ı hiçbir mukavemetle karşılaşmadan teslim aldığında, Ebu Hanife ve Abdulkadir Gilanî'ninkiler başta olmak üzere Sünnilerden birçok mühim şahsiyetin türbelerini tahrip etti ve şehir ahalisinin birçoğunu da öldürttü. Buna mukabil Musa el-Kazım'ın kabri üzerine büyük bir türbe yaptırdı.

Safevilerin zulmünden Sünni tarikatlar da nasibini almıştır. Mustafa Kamil eş-Şeybî'nin iddia ettiği gibi; sadece Nakşiler değil, diğer tarikatlar da büyük zulme uğramışlardır. Şeybî'nin iddiasına göre; Alevî tarikatlara, özellikle de Şîîlere düşman oldukları için sadece Nakşiler zulüm görmüşlerdir. Nakşibendiye'den Molla Camî'nin türbesinin yağmalanması ve Nakşilerin zikir şekli olan "zıkr-i hafi"nin yasaklanması da bu yüzdendir. J. Rypka'nın kaydettiğine göre; İran'da bütün tarikatlar Safevi baskısı altında yok olup gittiler. Mesela; Mevleviler büyük baskı altındaydılar. Mevlânâ'nın Mesnevi'sini bir evde bulundurmamak büyük bir tehlike arz etmekteydi. Bununla da kalınmadı, Mevleviler, I. Tahmasb (1524-70) tarafından İran'dan sürüldü. Sünni tarikatları bu şekilde sindiren devletin, öte yandan Şîîliğe sıcak bakan bazı tarikatları da himaye ettiği görülüyor (Öngören, 1995: 87-88). Şah İsmail döneminde başlayan Şîîleştirme politikaları ardılları tarafından sürdürülmüştür. Safeviler, kendi bölgelerinde olmadığı için İran dışından "ulema ithali" yoluna gitmişlerdir. İran'ın Şîîleşmesi o dönemde Irak, Bahreyn, Bilâd-ı Şam ve özellikle de Cebel-i Âmil'den getirilen Şîî Arap âlimlerin eliyle olmuştur. (Kaplan, 2008: 194)

Arap kavmi kılıç ve diniyle İran, Mezopotamya, Suriye, Mısır, Trablus, Tunus, Cezayir, Fas ve Endülüs vb. yerleri fethetti ve bu istilanın üzerinden şimdi yaklaşık bin yıl geçti ve bu milletlerin büyük çoğunluğu sadece eski dinlerini değil bunun yanında Müslüman olmakla beraber dillerini, milli unsurlarını kaybederek Araplaştılar. Fakat İran, İslam dinini kabul edip onu terakki ettirmesiyle beraber her ne kadar birkaç asır Arap nüfuzu istilası altında yaşadıysa da yeniden dil, yaşam biçimi, gelenek ve göreneklerini siyasi istiklaliyle birlikte muhafaza etmiştir (İranşehr, 1320: 84-85).

İran, İslamlaşmada milli karakterini daima koruyabilmiş ve diğer fethedilen ülkelere nazaran İslamlaşma orada daha ziyade milli bir din şeklinde olmuştur.

Sasanilerin, İslam'ı kendi düşünce ve yaşayışlarına uygun bir hale getirerek kabul ettikleri konusunda Allame İkbâl şöyle demektedir; "Arap fethinin getirdiği siyasal devrim, Ari ve Sami ögeleri arasındaki karşılıklı etkinin başlangıcını belirtmekle birlikte, görürüz ki, İranlılar yaşayışlarının büyük ölçüde Samileşmesine izin vermelerine rağmen sessizce İslamiyet'i kendi Ari düşünce tarzlarına uydurmaya başladılar. Batıda da ağır başlı Yunan düşüncesi başka bir Sami dinini, Hıristiyanlığı yorumlamıştı. Her iki örnekteki yorumlamanın sonuçları ise şaşırtıcı bir benzerlik gösterirler. Her iki örnekte de yorumlayan zihnin amacı, ferde dışarıdan zorla kabul ettirilen mutlak kanunun aşırı sertliğini yumuşatmaktır, kısacası zahiri olanı batınıleştirme gayretidir" (Ahmedov, 2001: 62).

Şîîliğin günümüze kadar canlı ve dinamik kalmasının birçok nedenleri bulunmaktadır. Bunun başlıca nedeni, Şia taraftarlarının özel günler oluşturarak bu mezhebi canlı bir şekilde yaşatmalarıdır. Özellikle yas merasimlerinin yapılması, imamlara ağlayarak ve onların matemini tutarak, kabirlerini kutsal mekânlar haline getirerek bunun gerçekleşmesini sağlamışlardır. Şia'nın üçüncü imamı Hz. Hüseyin'in Kербela'da, Emevi halifesi Yezid'in orduları tarafından şehit edilmesini anımsatan ve her yıl bu olayı aksettirerek yapılan *taziye* buna bir örnektir. İslam'dan önceki İran destan ve efsanelerinde taziyenin izine rastlanmaktadır.

Mesela; “Siyavuş’un ölümü, Adinos ve eski Asur takviminde temmuz ayını, Tanrı için ağlama, yas tutma günü, eski Mezopotamya Anadolu ve Mısır kültüründe yer almaktadır. Hz. İsa için bu gibi taziyenin yapıldığı ve Şiî geleneğindeki taziyenin bundan etkilendiği de araştırmacılar tarafından belirtilmektedir (Ahmedov, 2001: 86-87).

6. SONUÇ

İranlılar, Sasani kültür ve medeniyetinin sahibidirler. Onlar, İslam’ı kabul ettikten sonra, hem İslam kültüründen etkilenmişler hem de İslam kültürünü değişik yönlerden etkilemişlerdir. Şiîlik zamanla, farklı kültürlerin etkisine girmiştir. Bu nedenle Şiîlik bazen samimi bir şekilde kabul edilse de bazen de siyasi amaçlarla benimsenmiştir.

Sasanilerin ilk Şiî hareketlerde rolleri bulunmaktadır. Muhtar es-Sakafi hareketine katılan mevalinin çoğunun Fars olmaları bunu doğrulamaktadır. Ayrıca aşırı Şiîlik üzerinde de Sasani kültürünün etkisi görülmektedir. Özellikle, şahıslara insanüstü özellikler atfetmek, Sasani şahlarının ilah gibi nitelendirilmeleri, tenasüh gibi fikirler gulat anlayışına doğrudan etki etmişlerdir. Sasani kültürünün, Şiîliğin inanç esaslarından imamet anlayışının teşekkülünde de önemli rol oynamıştır. Nitekim Sasanilerde hâkimiyetin babadan oğula geçtiği geleneğinin imamet anlayışının teşekkülünde aynı şekilde devam etmiş olması da bunu göstermektedir.

Şia’daki imamların karizması ve masumiyetleri de Sasani kültürünün bir anlamda Şiîlik adı altında devam etmesidir. Çünkü Sasanilerde şah karizmatik liderdir. Tanrının soyundan gelmektedirler yani masumdurlar. Şiîlikte imamlara yas tutma, taziye anlayışının da Fars kültürünün etkisiyle Şiîliğe geçmiştir. Her ne kadar Sasani devleti tarihe kavuşmuş ise de, onların oluşturduğu kültür, Şiîlik adı altında varlığına devam etmiştir.

İslam düşüncesinde etkili ve önemli farklılaşmalardan birisi olan Şiîlik, farklı inançları ve kültürleri bünyesinde barındırmaktadır. Şiîliği ayakta tutan ve bugüne kadar yaşatan temel faktörler, onun inanç esaslarını besleyen Sasani kültürüdür (Ahmedov, 2001: 92-93). Son zamanlarda İran’ın uluslararası ilişkilerde sergilemiş olduğu tavır Sasani jeopolitiğini ihya üzerine şekillenmektedir. İran İslam devriminin ve Şiîliğin bu süreçte geldiği yeri ve son durumunu anlayabilmek için İran-Suriye ilişkilerine bakmakta fayda vardır. Caferi (İsnaaşeri) ulemanın Nusayrilere yakın zamanlara kadar pek sıcak bakmadıkları bilinmektedir. Ancak İran’ın Suriye ile yakın ilişkisi vardır. İran-Suriye ilişkisi, Suriye’deki çalkantılarla birlikte yeni bir boyut kazanmıştır. İran, açıkça Suriye’de Esed rejimini desteklemekle kalmamış, şimdiye kadar Filistin konusunda çok etkin olan Lübnan’da Hizbullah’ı da Esed güçlerinin yanında savaşmaya yönlendirmiştir. Suriye, Lübnan’daki Şiîler açısından da çok önemlidir. Suriye’de rejimin düşmesi, hem İran’ın Ortadoğu’daki etkin rolünü, hem de özellikle Lübnan üzerindeki etkisini yitirmesi anlamına gelecektir. İran-Suriye ilişkisinin Irak’la da doğrudan ilgisi vardır. Bu son gelişmeler, İran’ın gittikçe Şiîliği daha fazla ön plana çıkarttığı şeklinde yorumlanabilir. (Onat, 2013: 244) Irak, Suriye ve Lübnan’ın dışında Bahreyn, Yemen, Suudi Arabistan, Afganistan, Pakistan ve Azerbaycan gibi coğrafyalarda Şiîlik mezhebi temelli bir siyaset anlayışıyla Sasani jeopolitiğini kendisine hedef olarak belirlemiş bir İran var karşımızda. Ancak ne yazık ki Türkiye’de Sasanilerle ilgili yapılmış herhangi bir ilmi çalışma bulunmamaktadır. Sasanilerden de öte binlerce yıldır coğrafi ve siyasi komşumuz olan İran’ın en meşhur eseri olan Firdevsî-i Tusî’nin mühim eseri olan Şehnâme maalesef günümüz Türkçesine tam olarak tercüme edilmemiştir.

KAYNAKÇA

- AHMEDOV, Şahin (2001), Sasani Kültürü'nün Şia'nın Teşekkülündeki Rolü, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- BEDİR, Ahmet (1995), İsnâşeriye Şiası ve Hadis Usulü, Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- CAHEN, Claude (1982), "Osmanlılar'dan Önce Anadolu'da Şiilik Problemi", Çeviren: Sabri Hizmetli, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi, Sayı 5, s. 307-319.
- ECER, Ahmet Vehbi (1983), "Şia ve Doğuşu", Erciyes Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı 1, s. 131-141.
- HASAN, Münir (2002), Âlûsî'nin Şia'ya Karşı Reddiyesi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- İRANŞEHR, Kazımzâde (1320 h.ş.), Tecelliyat-ı Ruh-i İrani, Bungah-ı Bazargani Pervin, Tahran.
- İTTİHAD İلمي Araştırma Heyeti (1995), Risale-i Nur'da Alevilik ve İmamet Meselesi, İttihad Yayıncılık, İstanbul.
- KAPLAN, Doğan (2008), "Şiiliğin İran Topraklarında Egemenliği: Safeviler Öncesi Arka Plan ve Safevi Dönemi Şiileştirme Politikaları", Marife, Yıl 8, Sayı 3, K1Ş, s. 183-203.
- ONAT, Hasan (1989), "Şiilik ve Günümüz Şiiliğinde Bazı yeni Yaklaşımlar", İslami Araştırmalar, Cilt 3, Sayı 3, s. 122-138.
- ONAT, Hasan (2013), "İran İslam Devrimi ve Şiilik", Mezhep Araştırmaları, VI/2, Güz, s. 223-256.
- ÖNGÖREN, Reşat (1995), "Sünni Bir Tarikattan Şîî Bir Devlete: Safeviye Tarikatı ve İran Safevi Devleti", Bilgi ve Hikmet, Sayı 11, s. 82-93.
- ÜZÜM, İlyas (1998), "Sünnî-Şîî Yakınlaşması: Dâr'ut-Takrîb Tecrübesi", İslâm Araştırmaları Dergisi, Sayı 2, s. 171-185.